Rok II. Kraków, dnia 31 grudnia 1928 r. Nr. 10.

DODATEK PEDAGOGICZNO-DYDAKTYCZNY

DO DZIENNIKA URZĘDOWEGO
KURATORJUM OKRĘGU SZKOLNEGO KRAKOWSKIEGO.

Geograficzny opis Górnego Śląska.

Lekcja przeprowadzona w klasie IV-tej gimn. państw. im. B. Nowodworskiego w Krakowie.

przez

Dr. Różę Arnoldównę.

(Dokończenie).

N. Rzeczywiście Górny Śląsk jest miejscem rozwoju największego przemysłu w Polsce. Rozwinął się tutaj nietylko przemysł górniczy i hutniczy, ale także metalurgiczny, gdyż żelazo, przetapiane w hucie, przerabia się na gotowe fabrykaty. Rozwinięte są też i inne gałęzie przemysłu, z których najważniejszy jest przemysł chemiczny z fabryką przetworów azotowych w Chorzowie na czele. Oczywiście rozwój przemysłu nadaje też osadom specjalny charakter i wygląd.

N. Jakie osady spotykamy zwykle w krajach przemysłowych?

U. W krajach przymysłowych spotykamy przeważnie osady miejskie, wsi jest bardzo mało.

N. Czy spotykamy na Górnym Śląsku też osady o tym samym charakterze?

U. Na Górnym Śląsku spotykamy również przeważnie osady miejskie.

N. Jak wyglądają miasta Górnego Śląska? Czy są podobne n. p. do Krakowa?

U. Miasta Górnego Śląska różnią się wyglądem od Krakowa.

N. Czy potrafisz opisać wygląd tamtejszego miasta?

U. Miasta tamtejsze mają budynki przeważnie nietynkowane, przytem bardzo okopcone i domy są prawie wszystkie jednakowo zbudowane.

N. Jaki kształt mają ulice?

U. Ulice są proste i dosyć szerokie.

N. Pod jakim kątem przecinają się ulice?

U. Ulice przecinają się przeważnie pod kątem prostym.

N. Zapamiętajcie, że takie miasta, które wyglądają tak, jak miasta Górnego Śląska, są osadami, które powstały w bardzo krótkim czasie, według ułożonego planu dzięki rozwojowi przemysłu i górnictwa.

N. Proszę otworzyć mapki gęstości zaludnienia i odczytać, jaka jest gęstość zaludnienia na Górnym Śląsku?

U. Średnia gęstość zaludnienia na Górnym Śląsku wynosi 300 ludzi na 1 km ^{2}.

N. Przypomnij, ile wynosi gęstość zaludnienia na Podkarpaciu.

U. Gęstość zaludnienia na Podkarpaciu wynosi 150—200 ludzi na 1 km ^{2}.

N. Jakim krajem jest Podkarpacie pod względem gospodarczym?

U. Podkarpacie jest pod względem gospodarczym krajem rolniczym.

N. Jakim krajem jest Śląsk?

U. Śląsk jest krajem przemysłowym.

N. Gdzie skupia się więc największa ilość ludzi?

U. Największa ilość ludzi skupia się w krajach górniczych i przemysłowych.

N. Znajdź na mapie najważniejsze osady na Śląsku?

U. Głównem miastem są Katowice, dalej do większych należy Królewska Huta, Tarnowskie Góry i Mysłowice.

N. Katowice są stolicą województwa, są siedzibą władz, urzędów i instytucyj handlowo-przemysłowych. Możemy je zaliczyć do miast o charakterze administracyjno-handlowym.

N. Przypatrzcie się mapie i powiedzcie, jak jest rozbudowana sieć komunikacyjna na Górnym Śląsku?

U. Sieć komunikacyjna Górnego Śląska jest bardzo gęsta. Jak z mapy widać prawie wszystkie miejscowości są połączone linjami kolejowemi.

N. W jakiej mierze są rozbudowane drogi bite?

U. Na Górnym Śląsku mamy bardzo wiele dróg bitych, są one bardzo dobrze zbudowane i utrzymane.

N. Gdzie zbiegają się główne linje kolejowe?

U. Główne linje kolejowe zbiegają się w Katowicach.

N. Odczytaj z mapy najważniejsze linje kolejowe, przebiegające przez Górny Śląsk.

U. Z Katowic prowadzi linja kolejowa na Pn. — W. do Warszawy, na Pł. — Z. do Poznania, na Płd. — Z. do granicy polsko-czeskiej, a dalej do Wiednia i Pragi i na Płd. — W. do Krakowa, a stąd przez Lwów do Bukaresztu.

N. Czy mamy na Górnym Śląsku rozwiniętą komunikację wodną?

U. Na Górnym Śląsku nie jest w dostatecznej mierze rozwinięta komunikacja wodna.

N. Czy są zbudowane kanały?

U. (Na podstawie mapy) Kłodnica jest połączona kanałem z Odrą.

N. Czy kanał ten ma dla nas wielkie znaczenie?

U. Ten kanał nie ma dla nas wielkiego znaczenia, ponieważ leży przeważnie za granicami państwa.

N. Co należy w tym kierunku uczynić?

U. (Jeden z uczniów proponował, aby rozszerzyć granice państwa na zachód aż po Odrę). Powinniśmy zbudować kanał, któryby łączył Śląsk z Wisłą.

N. Jakie osiągniemy korzyści przez budowę takiego kanału?

U. Będziemy mogli przewozić tanim kosztem produkty śląskie do stolicy i innych części państwa.

Zebranie nowej lekcji.

N. O czem mówiliśmy na dzisiejszej lekcji?

U. Na dzisiejszej lekcji mówiliśmy o Górnym Śląsku.

N. Proszę zebrać najważniejsze cechy geograficzne Górnego Śląska. (Nauczyciel wybiera pokolei uczniów, którzy mają odpowiadać).

U. I. Górny Śląsk na Pł. przechodzi w Krainę Wielkich Dolin, zresztą zaś ma wszędzie wyraźną granicę.

U. II. Górny Śląsk jest wyżyną dochodzącą do 385 m.

U. III. Górny Śląsk ma bogactwa naturalne, jak węgiel i rudy, które pozwalają na rozwój górnictwa i przemysłu.

U. IV. Wskutek rozwoju górnictwa i przemysłu spotykamy na Górnym Śląsku przeważnie osady miejskie o wielkiej gestości zaludnienia.

N. Do jakich krajów zaliczymy Górny Śląsk pod względem gospodarczym?

U. Górny Śląsk zaliczymy do krajów wybitnie przemysłowych.

Województwo Kieleckie jako teren szkolnych wycieczek geograficznych.

przez *Konst. Bzowskiego.*

(referat wygłoszony w dniu 15 listopada 1928 roku na kursie geograficznym.)

W ostatnich latach utarł się wśród wielkomiejskich zwłaszcza szkół średnich pewien szablon w urządzaniu dalszych wycieczek; szablon ten da się wyrazić w dwu słowach: „góry lub morze“ albo nawet „Zakopane lub Gdynia“. Zapomina się o tem, że cała Polska posiada wiele różnorodnych typów krajobrazu, ciekawych z punktu widzenia naukowego, a niepozbawionych swoistego piękna. Zrozumienie morfologji tylu tak odmiennych obszarów ogromnie nam ułatwi niezmiernie wartościowa (dziś już niestety wyczerpana w handlu) książka prof. Smoleńskiego, wydana w roku 1912, p. t. „Krajobraz Polski“. Piękno ziemi polskiej — we wszystkich jego przejawach każdy z nas niewątpliwie odczuwa; lecz odczuje je o wiele głębiej i żywiej, gdy pozna poetyczny (choć prozą napisany) utwór Marji Konopnickiej też pod tytułem „Krajobraz Polski“, (zamieszczony w roku 1906 w zbiorowem wydawnictwie Macierzy Polskiej „Polska, obrazy i opisy“).

Ograniczenie wycieczek do poznawania jednego czy dwóch typów krajobrazu (choćby bardzo ciekawych z punktu widzenia morfologicznego i dających wiele zadowolenia estetycznego) — wysokich gór i morza jest równoznaczne ze skazywaniem młodzieży na pewną jednostronność w poglądach na ukształtowanie powierzchni ziemi. Należy przyjąć za zasadę, że młodzież poznać winna w czasie swego pobytu w szkole wogóle jaknajwięcej typów krajobrazu, jaknajbardziej odmiennych od krajobrazu okolicy jej miejsca zamieszkania. Temu żądaniu uczyni się zadość, gdy będzie się prowadzić młodzież nietylko utartemi turystycznemi szlakami.

Cały okręg szkolny Kuratorjum Krakowskiego znajduje się w bardzo szczęśliwych warunkach co do nauczania geografji — teren obu województw, wchodzących w skład jego, przedstawia wielką rozmaitość zarówno pod względem morfologicznym, jak i geograficznym.

Zadaniem niniejszego referatu jest wskazać i podkreślić to wszystko, co zasługuje na uwagę z punktu widzenia nauczania geografji na obszarze

Województwa Kieleckiego. Można twierdzić śmiało, że jest to jeden z najbardziej interesujących obszarów w całej naszej Rzeczypospolitej.

Dość wymienić nazwy naturalnych obszarów, wyróżnionych na wyżynie Małopolskiej, aby rozumieć, ile, jak odmiennych i jak wartościowych wycieczek odbyć tu można[1]: 1) Łysogóry, 2) Wyżyna Sandomierska, 3) Przełom Wisły przez Wyż Polski (między wyżyną Małopolską a Lubelską), 4) Jura Polska, 5) Dorzecze Nidy, 6) część Pogórza Śląskiego (Zagłębie Węglowe), 7) Wzgórza Radomskie.

Każdy z wymienionych rejonów da uczestnikom wycieczki pojęcie o innym typie krajobrazu, zapozna z pokładami geologicznemi innego wieku, zetknie z odmiennemi warunkami gospodarczemi. Wycieczka do Łysogór naprz. roztoczy przed oczyma uczestników te stare, zniszczone już góry, utworzone ze skał paleozoicznych (Kambr, sylur, dewon); na wyżynie Sandomierskiej młodzież ujrzy najgrubsze w całej Polsce pokłady lössu (miąższość ich w wielu miejscach dochodzi do 30 metrów, w niektórych punktach nawet do 60) i zaobserwuje charakterystyczne dla lössu zjawiska krajobrazowe: wielkie i głębokie wąwozy o wysokich prostopadłych ścianach, mętne strumienie, zagłębienia wysadzane na zboczach wierzbami i tp., wycieczka Wisłą od Sandomierza do Puław pozwoli uczniom nietylko poznać piękny odcinek królowej rzek naszych na przestrzeni kilkudziesięciokilometrowej, zauważyć doraźne niejako w naszych oczach rozrastanie się jej wszerz po przyjęciu znaczniejszych dopływów, jak San, Kamienna, ale i przedstawi im szereg teras na różnych poziomach, a także na ścianach głębokiego przełomu, w jakim płynie tu rzeka, wychodnie skał mezozoicznych (jurajskich w okolicach Zawichosta, kredowych wszędzie dalej); zachwycająca wycieczka do Jury Polskiej (pożądana na przestrzeni od Złotego Potoku do Ojcowa) jest potrzebna nietylko ze względu na możność dobrego poznania pokładów geologicznych i jurajskich, ale i na szczególne zjawiska morfologiczne, jak osobliwe formy wietrzenia skał, tworzenie jarów i kanjonów na powierzchni ziemi, a zagłębień i grot w głębi ziemi, jednem słowem ze względu na zjawiska krasowe; wycieczka do kotliny Nidy po za pewnemi, interesującemi zjawiskami morfologicznemi (zjawiska krasowe w pokładach gipsowych) pozwoli poznać na niewielkiej przestrzeni różne typy gleb, z których najciekawszą może jest rędzina, powstała na marglistem podłożu kredowem; wycieczka do Zagłębia Węglowego jest ważna nietyle ze względu na morfologję terenu, ile ze względów geologicznych (produktywne pokłady węglowe, pokłady trjasowe ze złożami rud i t. d.), a jeszcze bardziej ze względu na pewne zjawiska antropo-geograficzne (naprz. szczególne, niespotykane gdzieindziej, typy osad ludzkich); wresz-

---

[1]) Nadmienię nawiasowo, że trzymam się tu terminologji, uchwalonej na zjeździe geografów w Krakowie w roku 1922, według broszurki prof. Sawickiego p. t. „Polskie słownictwo geograficzne".

cie wycieczka w Radomskie stanowić będzie pod względem morfologicznym kontrast ze wszystkiemi wyżej wymienionemi, obszar to bowiem o wiele równiejszy od poprzednich, przedstawiający krajobraz moreny dennej, posiadający bielicowe gleby piaszczysto-gliniaste, niekiedy piaszczyste; stanowi on wyraźne przejście do Krainy Wielkich Dolin; dolina Wisły w okolicach Kozienic jest wielokrotnie szersza, niż w przełomie przez Wyż Polski, to samo tyczy się i okolic Pilicy.

Nie jest mojem zadaniem udzielać w tym referacie wskazówek praktycznych, jak organizować wycieczki. Nadmienię tylko, że w roku bieżącym Ministerswo W. R. i O. P., chcąc ułatwić urządzanie wycieczek szkolnych —, zorganizowało w całej Rzeczypospolitej 60 szkolnych schronisk noclegowych, z nich pięć (w Bodzentynie, Janowie pod Złotym Potokiem, w Nowej Słupi pod Św. Krzyżem, w Sosnowcu w Państw. Seminarjum Męskiem, w Skale pod Ojcowem na 20 osób każde, w Sosnowcu na 40 osób) przypada na teren Wojew. Kieleckiego, co wraz z czterema schroniskami wycieczkowemi, utrzymywanemi w tem samem województwie przez Towarzystwo Krajoznawcze, w Kielcach, Sandomierzu u podnóża Łysicy w pobliżu klasztoru Św. Katarzyny, w Ojcowie (na 30 osób każde) stanowi razem dziewięć punktów oparcia.

Literatury naukowej lub popularno-naukowej, tyczącej się omawianego terenu, cytować tutaj nie będę, odsyłając do odpowiednich spisów bibljograficznych, drukowanych w czasopismach geograficznych lub niekiedy w oddzielnych wydawnictwach (naprz. Bibljografja Geograficzna Polski nakładem Państw. Instytutu Geologicznego). Należy jednak pamiętać, że — o ile chodzi o Góry Świętokrzyskie — to trzeba z wielką rezerwą odnosić się do prac geologicznych, wcześniejszych z przed roku 1915 — nowsze bowiem badania Czarnockiego i Samsonowicza bardzo zmieniły dotychczasowe pojęcia o przeszłości geologicznej tych gór. Do ogólnej orjentacji morfologicznej najlepiej korzystać z wspomnianej już poprzednio pracy prof. Smoleńskiego „Krajobraz Polski", poza tem zasługuje na uwagę artykuł prof. Lencewicza p. t. „Wyżyna Małopolska", drukowany w „Ziemi" z roku 1914. Przełom Wisły przez Wyż Polski opracował prof. Sawicki w pracy p. t. „Przełom Wisły przez Średniogórze Polskie".

Na tem kończę ogólne wskazówki co do wycieczek po omawianem województwie. Obecnie pragnę przedstawić, jakie zjawiska fizjograficzne czy antropogeograficzne, które można obserwować na wymienionym terenie, zasługują na szczególną uwagę.

Z zakresu morfologji należy podkreślić, że ta część Wyżu, która nosi nazwę Wyżyny Małopolskiej, przedstawia kilka odmiennych typów krajobrazowych, wskazanych wyżej. Zarazem historja rozwoju wskazuje, że ta różnorodność krajobrazu jest względnie świeżej daty (oczywista, w znaczeniu geologicznem), gdyż jeszcze w starszym trzeciorzędzie krajobraz był tu

o wiele bardziej jednostajny. W drugiej połowie epoki trzeciorzędowej zaszły bardzo ważne i liczne procesy tektoniczne, które zmieniły wygląd kraju bardzo znacznie; rzeźba więc obecna była w zasadniczych swych rysach gotowa, zanim nastał okres lodowcowy. Działanie lodowców ograniczyło się tu do pozostawienia mniej lub więcej grubej warstwy osadów. Najważniejszym utworem tego okresu jest związany chronologicznie z zanikaniem lodów löss. Wogóle lodowce w tej części kraju były czynnikiem akkumulującym (gromadzącym). Lód i wody polodowcowe (względnie wiatry) działały wyrównywująco, nietyle jednak przez znoszenie wyniosłości, ile przez wypełnianie zagłębień.

Pod względem geologicznym[1]) żadna część kraju naszego — nie wyłączając Podola — nie jest tak urozmaicona, jak wyżyna Małopolska w ogólności, w szczególności zaś Góry Świętokrzyskie i Zagłębie Węglowe. Są tu reprezentowane pokłady wszystkich epok geologicznych, poczynając od paleozoicznego kambru, a kończąc na czwartorzędowym lössie. Nie znano do niedawna występowania skał krystalicznych, lecz i te odkryto w latach ostatnich w kilku punktach na południo-wschód od głównego pasma Świętokrzyskiego w postaci diabazu. Okryć tych dokonali geologowie Państwowego Instytutu Geologicznego, powołanego do życia w roku 1919. Oprócz wymienionego odkrycia stwierdzono znaczne rozpowszechnienie kambru (znanego poprzednio tylko w paru punktach), a także syluru odkryto pokłady okresu węglowego (warstwy kulmu, nieprokuktywne). Wiadomości o tych odkryciach znaleźć można w rocznikach sprawozdań Instytutu (artykuły prof. Morozewicza, Czarnockiego, Samsonowicza i in.), unaocznione zaś one są na mapie geologicznej Rzeczypospolitej Polskiej, wydanej przez Instytut (w skali 1 : 750 tysięcy i na mapie geologicznej gór Świętokrzyskich Czarnockiego (w skali 1 : 100 tysięcy).

Pod względem gleboznawczym omawiane przez nas województwo przedstawia niemniejszą rozmaitość, niż pod względem geologicznym. Spotykamy tu bowiem i löss na dużych przestrzeniach Sandomierskiego i południowo-wschodnich częściach Jury i dorzecza Nidy, przekształcony w dorzeczu Szreniawy w okolicach miasteczka Proszowic na czarnoziem, i rędziny w dorzeczu Nidy, powstające na podłożu kredowem (w okolicach Włoszczowej), i inne rodzaje gleb piaszczystych, polodowcowych w północnej części województwa i bielice (piaszczysto-gliniaste), powstające na lodowcowych glinach zwałowych, w okolicach Radomia i na północ od Zawichosta w dorzeczu dolnego biegu Kamiennej i czerwonawe gleby gliniaste, tworzące się na podłożu wapiennem (marmurowem) okolic Kielc i Chęcin, i czerwone gleby gliniaste na podłożu triasowem (pstry piaskowiec) w pobliżu Kielc, Zagnańska i w Zagłębiu, gleby piaszczyste na takiem samem

[1]) Patrz „Atlas Polski Współczesnej" prof. Romera — mapka geologiczna.